

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України

Випуск 9

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

П 68

Рецензенти:

А.Б.Коваленко – доктор психологічних наук, професор, кафедра соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Т.П.Вісковатова – академік УАН, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри диференціальної і експериментальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

В.О.Моляко – академік АПН України, доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України)

М.Л.Смільсон – доктор психологічних наук, професор (Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України)

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Балл Г.О.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Болтівець С.І.**, доктор психологічних наук, професор; **Боришевський М.Й.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Онуфрієва Л.А.**, кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **Чепелєва Н.В.**, член-кореспондент АПН України, доктор психологічних наук, професор; **Шиккарюк А.І.**, доктор психологічних наук, професор (заступник відповідального редактора).

Друкуються за ухвалою вченої ради

Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

(протокол № 4 від 15 квітня 2010 р.),

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(протокол № 3 від 1 квітня 2010 р.)

П 68 Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 836 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасної психології, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних дослідників. Здійснено аналіз проблем, умов і труднощів психічного розвитку, вікових й індивідуальних особливостей становлення особистості та психології навчання.

Збірник наукових праць адресований професійним психологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку психологічної науки.

УДК 378(082):159.9

ББК 74.58+88я43

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації серія КВ № 14574-3545Р від 11.11.2008 р.*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 27 травня 2009 року)*

© Автори статей, 2010

© “Аксіома”, видання, 2010

Збірник наукових
статей
Стор.
ХІІІ
2010, Випуск 9

Зміст

соціальні механізми зародження особистості	8
теми професійного зростання представників соціальних професій	18
С.М. Белякова Близнюкова ситуація як детермінанта особистісного розвитку близнюків	20
І.М. Білецька Рефлексія – головний чинник у самопроєктуванні професійного зростання фахівця	30
Н.О. Бочаріна Дослідження особливостей прояву гуманістичної спрямованості у майбутніх соціальних педагогів	45
О.О. Грейліх Психологічні особливості міжособистісних конфліктів у педагогічному колективі	50
З.В. Гуріна Розвиток самостійності як базової характеристики підростаючої особистості дитини	65
Л.Й. Єзерницький, С.О. Ренке Характеристика взаємовідносин між батьками та дітьми	74
О.А. Кривопишина Експериментальне дослідження жанрової своєрідності літературної творчості в юності	80
К.С. Максименко Методологічні застереження й екзистенційні пресупозиції аналізу “Я-переживання” як уособлення психічного стану	
С.А. Михальська Чинники та критерії комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника	107
А.В. Михальський Психологічні особливості хворих гіпертонічною хворобою	118

Список використаних джерел

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
2. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
3. Максименко С.Д. Генетическая психология. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 319 с.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 701 с.
5. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
6. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 255–285.

Practical psychology generates a number of problems relatively not only methodical procedures of correction and therapeutic influences but also development of methodological foundations of psychology of personality: its natural integrity of features of motion of higher functions from birth. Genetic psychology is able to explain, expose and fix the psychological mechanisms of origin of personality, its becoming and selfrealization only.

Key words: personality, psychological mechanisms of origin.

Отримано: 2.03.2010

УДК 159.923:378:37.032

Б. Барчі

До проблеми професійного зростання представників соціономічних професій

У статті розглянуто теоретичні підходи до проблеми професійного становлення особистості. Розкрито деякі аспекти професійного зростання представників соціономічних професій.

Ключові слова: професійне становлення, професійне зростання, соціономічні професії, особистість, фахівець.

В статье рассмотрены теоретические подходы к проблеме профессионального становления личности. Раскрыты некоторые аспекты профессионального роста представителей соционимических профессий.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессиональный рост, соционимические профессии, личность, профессионал.

Сьогодні проблеми професіоналізму й умов його забезпечення мають очевидне значення для існування й розвитку людей та соціуму. Образ світу, властивий тим або іншим людям – важлива складова їх свідомості і галузь регуляторів їх повсякденної поведінки. Уявлення професіонала про навколишній світ і самого себе – галузь існування важливих умов регулювання й саморегуляції його активності. Потреба в знанні закономірностей особистісного й професіонального онтогенезу все частіше усвідомлюється суспільством при вирішенні багатьох питань різних галузях життєдіяльності.

Професійна діяльність, об'єктом якої є людина, найбільш прийнятна до всіх змін і колізій, що відбуваються у суспільстві, і, можна говорити про те, що всі соціальні суспільні зміни знаходять відбиток у професійній діяльності представників соціономічних професій [1; 6; 9; 12 та ін.].

Кожна професійна діяльність і діяльність в системі “людина-людина”, зокрема, має свої психологічні особливості. Вони визначаються метою діяльності і способами її досягнення, а також переживаннями, емоціями, настроєм, що виникають при цьому.

Стандартні обставини праці професіонала в даній системі – це ситуації нервово-психічної напруги, необхідність переключення з одного виду діяльності на інший, вміння володіти власними емоційними проявами, розуміти внутрішній стан тих людей, з якими треба працювати. Професіонал в системі “людина – людина” повинен мати широкий кругозір у галузі гуманітарних знань. Для професій даного типу потрібен творчий склад розуму, здатність моделювати варіанти можливих дій людей.

Зрілість особистості є умовою і невід’ємним компонентом успішного професійного становлення представників соціономічних професій. При цьому особистісний розвиток залежить від особливостей процесу професіоналізації.

Слід зазначити, що проблема професійного становлення особистості та її професійного зростання була предметом уваги чималої кількості науковців. Вчені вивчали процес становлення особистості як суб’єкта професійної діяльності через питання узгодженості людини і професійної діяльності [15 та ін.]. При цьому до критеріїв узгодженості відносили успішність, адаптованість, задоволеність, ідентифікацію образу з професійною діяльністю, усвідомлення роботи як справи життя (В.О. Бодров, Е.О. Голубєва, К.М. Гуревич, В.В. Єрмолін, Г.С. Никифоров, В.Д. Шадріков).

У роботах В.І. Ковальова, М.І. Магури, Ф. Херцберда та ін. розкрито роль мотивації у формуванні готовності суб’єкта до реалізації у професійній діяльності, зміни мотиваційної структури

суб'єкта професійної діяльності у контексті трансформації загальних мотивів особистості в мотиви трудової діяльності (В.О. Бодров, Є.П. Ільїн, Г.В. Ложкін та ін.

Не залишилися поза увагою науковців і вивчення уявлення про саморегуляцію у структурі особистісних якостей професіонала через психологічні механізми регуляції професійної діяльності та саморегуляції психічного стану людини (Є.О. Климов, Н.І. Пов'якель та ін.) і про загальний функціональний стан, що забезпечує оптимальні умови прийняття й розв'язання професійних завдань (Л.Г. Дика, М.М. Пейсахов та ін.).

Зосереджуючи зусилля на аналізі уявлень про провідну роль співвідношення еталонів особистісної та професійної структури професіонала, науковцям вдалося визначити змістові (інтерес до професії, потреба в самореалізації та ін.) та адаптивні (престиж професії, заробітна плата та ін.) мотиви діяльності, через які почали визначати ефективність професіоналізації [6; 17-18]. При цьому було визначено, що ідентифікаційні механізми усвідомлення образу професійної діяльності актуалізують процес формування настановлень і спонукальних сил особистості у напрямку вдосконалення її психологічної структури (Ж.П. Вірна, Т.В. Кудрявцев, В.Ф. Петренко та ін.). Ж.П. Вірна зазначає, що процесуальна характеристика процесу набуття особистістю професійного досвіду супроводжується збагаченням змісту уявлень суб'єкта про себе та власний шлях професійного розвитку, тобто відбувається усвідомлення образу професійної діяльності та усвідомлення особистістю себе як професіонала [6]. Отже, результатом набуття професійного досвіду є зміст професійної ідентифікації, яка, за оптимальних варіантів її прояву, виявляється у протилежних формах – позитивна і негативна, – які можуть диференціюватися й на проміжні форми (контрастно-позитивна, перспективно-позитивна, контрастно-негативна і перспективно-негативна).

Вивчення змісту професійної ідентифікації особистості на кожному з виділених етапів професійного становлення, а також аналіз мотиваційно-сміслових утворень, які інтегрують у собі мотиваційні й ціннісні тенденції, складають основу цілісної психологічної характеристики особистості у її стильових особливостях професійної реалізації. Система симптомкомплексів особистості та автобіографічні відомості суттєво доповнюють стильові прояви мотиваційно-сміслові регуляції професійної реалізації особистості.

При цьому професіоналізація як цілісний безперервний процес становлення особистості фахівця починається з моменту вибору й

прийняття майбутньої професії і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність.

Щодо професійного зростання, то воно неминуче залежить від індивідуально-типологічних характеристик та індивідуально-типологічного багажу, з яким людина приходить до кожної нової стадії свого розвитку. Відтак, професійне зростання як складний і багатограний процес не слід вивчати як лінійний. На кожній стадії фахівець засвоює й удосконалює свій професіоналізм. При цьому обов'язковою умовою професійного зростання особистості є усвідомлення нею прийомів професійного самозбереження, що розглядається як здатність особистості протистояти негативно складній соціально-професійній ситуації, максимально актуалізувати професійно-психологічний потенціал (в умовах дестабілізації професійного життя), протистояти професійно обумовленим кризам, стагнації, деформаціям, а також готовність до професійної самозміни.

З огляду на наукові здобутки психологів сьогодення простежується тенденція цілісного аналізу життєвого і професійного шляху особистості, що відображено в концептуальних межах розуміння цілісного існування людини та її способу життя [12-14; 16]. Зокрема, в інтерпретації: моделей професійної поведінки – адаптація і розвиток (Б.Г. Ананьев); “соціальної ситуації розвитку” відповідно до переживання особистістю кризових моментів, що змінюють напрям її професійного розвитку (Є.О. Клімов); творчого потенціалу професіонала через сформованість таких інтегральних характеристик особистості, як спрямованість, компетентність та емоційна і поведінкова гнучкість (Л.М. Мітіна); гармонійного прояву особистісного та професійного розвитку особистості, що базується на основних синергетичних закономірностях життєдіяльності людини (Л.А. Чєпа); неперервного процесу самопроекування особистості впродовж життєвого шляху у таких стадіях її перебудови, як самовизначення, самовираження і самореалізація (А.К. Маркова).

Отже, загальна модель професійного становлення особистості містить компоненти вибору, навчання, адаптації та особистісної реалізації в професійній діяльності. Ці компоненти відповідають основним етапам набуття професійного досвіду у послідовності – етапи оптації (студенти 1-го курсу), цільової оптації (студенти 3-го курсу), адепта (студенти 5-го курсу), адаптації (фахівець із стажем до 5 років роботи), інтернала (фахівець із стажем від 5 до 10 років роботи) і майстра (фахівець із стажем більше 10 років), – в якій реалізується процес усвідомлення особистістю образу професійної діяльності, набуття нею навичок і вмій та вироблення на цій основі професійного стилю діяльності.

Набуття професійного досвіду розглядається як форма усвідомлення особистістю ставлення до власної життєдіяльності у процесі безпосереднього включення у професійну діяльність. Це вимагає, з одного боку, наявності певного ставлення особистості до її професійної ролі, здібностей і нахилів, а, з іншого боку, – усвідомлення сутності професійних вимог, що висувуються до людини під час професійного навчання і професійної діяльності. Відомо, що зміст професійного досвіду реалізується як у пізнавальній сфері, так і в житті людини.

Досліджуючи професійну придатність і професійне зростання, вчені намагалися визначити роль операціональної і мотиваційної сфер професійної діяльності [10 та ін]. Зазначається, що операціональна сторона, яка містить особистісно професійно важливі якості й уяви про них, найбільш суттєва з точки зору прогнозу професійної придатності, тоді як мотиваційна сфера має важливе значення для професійного зростання.

При адаптивній поведінці у самосвідомості людини домінує тенденція до підкорення професійній діяльності зовнішніх обставин у вигляді виконання встановлених правил. Йдеться про процеси самоприсосування, використання відомих алгоритмів вирішення професійних завдань. Специфіка професійної самосвідомості в моделі адаптивної поведінки обумовлена різноманітними ситуаціями, що потребують від людини вміння “вписуватися” в ситуацію, скоординувати свої дії з діями інших людей.

У моделі професійного розвитку людина характеризується здатністю вийти за межі невпинного потоку повсякденної практики і побачити свою працю в цілому. Це дозволяє внутрішнє приймати, усвідомлювати й оцінювати перешкоди та суперечності різних сторін професійної діяльності, конструктивно і самостійно вирішувати їх, ґрунтуючись на своїх ціннісних орієнтаціях, розглядати перешкоди як стимул до дії. Усвідомлення людиною своїх можливостей, перспективи особистісного і професійного росту спонукають її до постійного експериментування та пошуку.

Більшість авторів схиляються до того, що про професійне зростання можна говорити лише у тих випадках, коли людина усвідомлює свою участь і свою відповідальність за все, що відбувається з нею, і прагне активно організувати своє життя [18].

У першій моделі основний вплив на поведінку людини чинять зовнішні обставини і вимоги.

Професійне функціонування фахівця за першою моделлю детермінується, в основному, протиріччям між вимогами професійної діяльності і професійної спільноти – з одного боку, і можливостями і

здібностями особистості, індивідуальним стилем діяльності і спілкування, досвідом роботи – з іншого боку. Динаміка професійного становлення проходить, як зазначалося вище, три стадії: адаптації, становлення, стагнації. На стадії професійної стагнації, коли фахівець пристосував свої індивідуальні здібності і можливості до вимог професійного середовища, він існує за рахунок правил і стереотипів. Втім за таких обставин виникають предумови для зниження професійної активності і професійного зростання, бо використовується свій статус для (а не реальних досягнень) отримання визнання. Саме на цій стадії відбувається різке зниження показників здоров'я (невротизація, психосоматичні розлади та ін.) [6; 9-11; 15]. У різних професійних групах стадія професійної стагнації має різний часовий вимір: наприклад, у вчителів і лікарів – через 10-15 років роботи, у менеджерів – через 5-7 років [12].

За другою моделлю професійного розвитку основною руйнівною силою розвитку фахівця є внутрішньоособистісне протиріччя між Я-діючим і Я-відзеркаленим. Самосвідомість людини начебто “дзеркально” відбиває реакції на неї оточуючих. Джерелом професійного розвитку людини є рефлексія позитивних моментів у її свідомості і в баченні суб'єкта іншими, наближення Я-діючого до Я-відзеркаленого через взаємопроникнення позитивних характеристик і нейтралізацію негативних.

За другою моделлю професійний розвиток розглядається як безперервний процес самопроекування особистості. В ньому можна виділити три основні стадії: самовизначення, самовираження і самореалізацію. Отже, модель професійного розвитку особистості може мати різні типи адаптивної поведінки, але не у вигляді пасивного підкорення зовнішнім стимулам, а як вибір оптимального рішення. Можна говорити про те, що модель професійного розвитку характеризує конструктивний шлях особистості у професію. У свою чергу, модель адаптивної поведінки визначає пристосування і стагнацію в професійній діяльності, що не сприяє конкурентоспроможності фахівця, знижує ймовірність зміни професії або кваліфікації у випадку необхідності або бажання їх змінити. Подібна “прив'язаність” до професії або до виду діяльності в сучасних соціально-економічних умовах є фактором як психологічного ризику втрати інтересу до професійної діяльності, так і соціальним фактором ризику зниження матеріального добробуту і безробіття. Це пояснюється тим, що світ професій надзвичайно динамічний і мінливий, особливо тепер. Більшість професій сьогодні “живе” лише 5-15 років, а потім або “відмирає”, або змінюється до невпізнання. Слід також зазначити, що особливістю сучасного світу професій є

зміна монопрофесіоналізму поліпрофесіоналізмом, необхідність упродовж життя не раз перевчатися, продовжувати освіту, підвищувати або змінювати кваліфікацію [17].

Усвідомлення власного "Я", себе в професії, задоволеність працею і життям в цілому може залежити від того, яка модель професійної праці реалізується людиною, якого роду стосунки знаходяться в основі професійного життя суб'єкта.

Проведений нами аналіз напрямків дослідження проблеми становлення фахівця свідчить про те, що результативність набуття професійного досвіду є похідною від ступеня адекватності відображення суб'єктом вимог професійної діяльності, професійної придатності суб'єкта, характеру професійної мотивації та рівня розвитку індивідуально своєрідних способів розв'язання типових життєвих і професійних завдань.

На основі вищенаведеного можна стверджувати, становлення суб'єкта професійної діяльності є наслідком проходження людиною складного життєвого шляху, досвід якого стає неодмінною складовою професійного зростання.

До одиниць професійного зростання фахівця можна віднести:

- рівень особистісної зрілості або прагнення до самоактуалізації, яке є інтегративною характеристикою особистості, що надає можливість охарактеризувати особливості взаємодії особистості й соціуму;
- мотивація досягнення, що дає можливість охарактеризувати особливості професійної поведінки;
- спосіб каузального атрибутування успіху або неуспіху, який дозволяє описати когнітивну диспозицію особистості як суб'єкта діяльності;
- уявлення індивіда про власний образ Я, що надає змогу охарактеризувати адекватність сприймання себе як суб'єкта діяльності;
- психологічні особливості, які визначають характер взаємин із навколишньою реальністю.

Загалом проблема професіоналізації особистості охоплює низку об'єктивних тенденцій і пов'язана з вирішенням фундаментальних теоретичних і прикладних проблем, які потребують свого емпіричного обґрунтування.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни. / К.А. Абульханова, Т.Р. Березина – СПб.: Питер, 2001.

2. Артемьева Е.Ю. Психосемантические методы описания профессий / Е.Ю. Артемьева, Ю.Г. Вяткин // Вопросы психологии. – 1986. – №3. – С. 17-20.
3. Архипова Н. Профессиональный клиринг. Профессиограмма работников управленческого труда / Н. Архипова, Л. Сливко-Ковачик // Персонал. – 1997. – №2. – С.6-9.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта в изменяющемся обществе /А.В. Брушлинский // Психологический журнал. – 1996. – №16. – С. 32-37
5. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М., 1990.
6. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія /Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2003.
7. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 360 с.
8. Забродин Ю.М. Психология личности и управление человеческими ресурсами / Ю.М. Забродин. – М., 2002.
9. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности /Э.Ф. Зеер, Л.И. Сыманюк. // Психологический журнал. – 1997. – №6. – С.42-46.
10. Зинченко В.П. Человек развивающийся /В.П. Зинченко, Е.В. Моргунов. – М., 1994. – 219 с.
11. Клещевская М.В. Сознательная смена профессии в контексте профессионального развития /М.В. Клещевская // Вестник МГУ. – Сер.14, психология. – 2000. – №4. – С.24-29.
12. Климов Е.А. Введение в психологию труда: Уч. пос. для вузов /Е.А. Климов. –М.: Изд-во МГУ, 1988.
13. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 460 с.
14. Климов Е.А. Психология профессионала /Е.А. Климов. – М., 1996. – 480 с.
15. Никифоров Г.С. Надежность профессиональной деятельности. – СПб., 1996.
16. Пиняева С.Е., Андреева Н.В. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости //Вопросы психологии. – 1998. – №2. – С.47-57.
17. Психология обеспечения профессиональной деятельности / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 1991.

18. Реан В.А. Психологический анализ проблемы удовлетворённости выбранной профессией // Вопросы психологии. – 1988. – №1. – С. 29-38.

In article reviews the theoretical approaches to professional development of personality. Reveals some aspects of professional development representatives sotsionomichnyh professions.

Key words: professional development, professional growth, sotsionomichni profession, personality, expert.

Отримано: 13.03.2010

УДК 159.923:314.36

С.М. Белякова

БЛИЗНЮКОВА СИТУАЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ БЛИЗНЮКІВ

У статті розглядається феномен близнюкової ситуації, як соціально-психологічної детермінанти особистісного розвитку близнюків у період дорослішання.

Ключові слова: генотип, середовище, близнюки, близнюкова ситуація.

В статье рассматривается феномен близнецовой ситуации, как социально-психологической детерминанты личностного развития близнецов-подростков.

Ключевые слова: генотип, среда, близнецы, близнецовая ситуация.

Постановка проблеми. Соціальна ситуація розвитку – специфічна для кожного вікового періоду система соціальних взаємин суб'єкта, відображена в його переживаннях і реалізована ним у діяльності з іншими людьми. Поняття, введене Л.Виготським, як одиниця аналізу динаміки розвитку дитини – сукупність законів, що визначають появу й зміни у структурі особистості дитини на кожному віковому етапі. Це поняття було спрямоване на подолання уявлень про середовище як чинник, що механічно визначає розвиток особистості. Дослідження соціальної ситуації розвитку дитини дозволяють органічно вписати онтогенез особистості у соціально-